

*В. Ф. Загурська-Антонюк,
к. політ. н., доцент, доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління
та адміністрування, Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: 0000-0003-3334-4494*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.3.110

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЮ БЕЗПЕКОЮ ТА ЛОБІЗМ В УКРАЇНІ

*V. Zagurska-Antoniuk,
PhD in Political Sciences, associate professor, associate professor of the chair of economic security,
public administration and administration, State University "Zhytomyr Polytechnic"*

PUBLIC ADMINISTRATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION SECURITY AND LOBBYING IN UKRAINE

Новітні форми модернізації та трансформації сучасних державно-політичних систем безпосередньо узалежнені від інформаційно-комунікативних ресурсів, які стали не лише засобами для збирання, обробки, поширення інформації, але й стали найбільш масовими способами маніпуляції як особистісною, так і колективною свідомістю. За останнє десятиліття ці ресурси стали маштабно використовуватися для лобіювання різноманітних суспільних інтересів, серед яких провідне місце займають державно-політичні. Новітні комунікативні процеси, завдяки їх пріоритету в усіх видах діяльності, спричинили кардинальні зміни в ціннісно-комунікативних орієнтаціях людей сучасної цивілізації.

Групи інтересів та групи тиску існують упродовж всієї історії людства, відтоді, коли почали складатися системи влади. Проте основоположниками лобізму та офіційного його визнання вважаються політичні групи тиску у США, які використовували такий специфічний спосіб комунікації у взаємодії із законодавцями, починаючи з середини XIX ст.

У сучасних реаліях лобізм є більшою мірою не його класичною моделлю, притаманною усталеній демократії, а інструментом зворотного зв'язку між державою і групами інтересів у суспільстві. У багатьох країнах світу діяльність лобістів легалізовано і вони відіграють значну роль у формуванні державної політики.

Незважаючи на відносну новизну для політичного лексикону терміну "лобізм", це явище існувало і в радянській державно-політичній системі. У цей час сформувалися традиції лобіювання, які були прийняті, практично без змін, новою українською політичною системою. Донедавна саме поняття лобізму в українському суспільстві носило негативний відтінок, а сьогодні лобізм став невід'ємною складовою сучасного політичного технократизму. Тому надзвичайно ваги набуває процес ефективного державного управління інформаційно-комунікативною безпекою в Україні. Тим більше тоді, коли Україна переживає складний період своєї історії — військово-дипломатичний конфлікт з Росією, економічна криза, війна на Донбасі, анексія Криму, складна соціально-політична ситуація усередині країни, діяльність груп тиску — лобі відіграють вийняткову роль. А ключовою формою взаємодії або протидії лобістів є інтернет-простір, де виникають і поширюються різноманітні ідеї різного ступеня складності, чий образи полегшуються для запам'ятовування за допомогою політичних інтернет-мемів.

Modern political systems are experiencing difficult times, which are connected not so much with their local transformations, but with global ones. And the newest forms of modernization and transformation are directly dependent on information and communication resources. They became not only means for gathering, processing, disseminating of information, but also the most massive ways of manipulating of both personal and collective consciousness. Over the past decade, these resources have become widely used to lobby for a variety of public interests, among which the political ones take the lead. The newest communicative processes, due to their priority in all kinds of activities, caused radical changes in the values and communicative orientations of people of modern civilization.

Groups of interests and groups of pressure exist throughout the history of mankind, since the beginning of the formation of a government system. However, the founders of lobbyism are political groups in the United States that have used this specific method of communication in co-operation with legislators since the mid-nineteenth century.

In modern realities, lobbyism is to a greater extent not its classical model, inherent in established democracy, but an instrument of feedback between the state and groups of interests in society. In many countries, the activities of lobbyists are legalized and they play a significant part in shaping policy.

Despite the relative novelty of the term "lobbyism" for the political vocabulary, this phenomenon existed in the Soviet political system as well. At that time, the lobbying traditions were formed, which were adopted, virtually unchanged, by a new political system in Ukraine. Until recently, the very concept of lobbyism in the Ukrainian society had a negative shade, but today lobbyism has become an integral part of modern political technocracy. Especially when Ukraine is experiencing a difficult period of its history — the military-diplomatic conflict with Russia, the economic crisis, the war in the Donbass, the annexation of the Crimea, the complex socio-political situation within the country, the activity of pressure groups — lobbies play an exclusive part. And a key form of interaction or counteraction to lobbyists is the Internet space, where various ideas of varying degrees of complexity arise and spread, whose images are facilitated for memorizing with the help of political internet memes.

Ключові слова: гібридна війна, групи тиску, державне управління, інтернет-меми, інформаційно-комунікативна безпека, лобізм, лобіювання.

Key words: hybrid war, pressure groups, public administration, internet memes, information and communication security, lobby, lobbying.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні державно-політичні системи переживають складні часи, які пов'язані не стільки з їх локальним перетворенням, скільки з глобальними світовими трансформаціями. Новітні форми модернізації та трансформації безпосередньо узалежнені від розвитку і використання інформаційно-комунікативних ресурсів, які використовуються не лише як засоби для збирання, обробки, поширення інформації, але й стали найбільш масовим засобом маніпуляції як особистісною, так і колективною свідомістю. За останнє десятиліття ці ресурси стали масово використовуватися для лобіювання різноманітних суспільних інтересів. Групи інтересів та групи тиску існують упродовж всієї історії людства, відтоді, коли почали складатися системи влади. Проте основоположниками лобізму та офіційного його визнання вважаються політичні групи тиску у США, які використовували такий специфічний спосіб комунікації у взаємодії із законодавцями, починаючи із середини XIX ст.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Найновіші дослідження щодо інформаційно-комунікативної безпеки належать таким науковцям: Богуцький П.П. [1], Бондаренко І.Д. [2], Варенья Н.М. [3], Горовий В.М. [4], Почепцов П.П. [8] та ін. Лобізм є одним з важливих суспільно-політичних інститутів у сучасних демократичних системах, проте й досі не існує єдиного підходу в трактуванні цього поняття. Теоретично-методологічні засади у дослідженні проблеми лобізму висвітлювали у своїх працях такі науковці як Ю. Зушик, П. Кислий, Ч. Вайз, М. Лопата, В. Нестерович, В. Сумська, Є. Тихомирова, А. Одінцова, О. Гроссфельд, Р. Мацкевич та інші [6]. У сучасних реаліях лобізм є більшою мірою не його класичною моделлю, притаманною установленій демократії, а інструментом зворотного зв'язку між державою і групами інтересів у суспільстві. У багатьох країнах світу діяльність лобістів легалізовано і вони відіграють значну роль у формуванні державної політики.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Основним завданням нашого дослідження є аналіз впливу на людську свідомість та громадську думку інформаційних ресурсів у сучасних українських реаліях, особливо у період збройного конфлікту на сході України, що втілюються у лобізмів та створенні політичних інтернет-мемів. А основною ціллю дослідження є виокремлення важливих складових державного управління у сфері інформаційно-комунікативної безпеки в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ефективність функціонування стратегічних комунікацій в умовах посилення глобальних інформаційних впливів визначає загальну стабільність суспільних структур на загальнодержавному і національному рівні, стійкість до негативних для розвитку цих структур зовнішніх інформаційних впливів, сприяє успішній реалізації державної програми інформатизації, залученню суспільно активної частини громадян — лобі до широкій участі в загальносуспільних інформаційних процесах постіндустріального суспільства. Враховуючи це, набуває додаткового значення вся система критеріїв ефективності стратегічних комунікацій в Україні. Насамперед, маємо говорити про програмно-технічне забезпечення даної системи. Рівень технічного контролю над системою, ступінь технологічної відповідності міжнародним параметрам інформаційних обмінів в усе більшій мірі в наш час визначає межі національного інформаційного простору [5, с. 29].

Незважаючи на новизну для державно-політичного лексикону терміну "лобізм", це явище існувало і в радянській політичній системі. А на сучасному етапі сформувалися традиції лобіювання, які були прийняті, практично без змін, новою українською політичною системою. Серед них — широке використання особистих зв'язків і незаконних методів, відсутність реальної конкуренції інтересів, абсолютна непрозорість механізму лобіювання. Хоча саме, розвиток лобізму є одним із суттєвих показників інформаційно-політичної безпеки у державній системі. Саме глобальне входження цивілізації в інформаційний етап її розвитку у соціальному вимірі проявляється у вдосконаленні структури націй і держав. У цьому процесі все більшу роль будуть відігравати інформаційні параметри розвитку. Завдяки цьому зростаючої уваги набуває випереджувальна динаміка вдосконалення системи соціальних комунікацій, основного інструменту долучення громадян до сучасних інформаційних процесів. Основну роль в окресленні нової соціальної структури цивілізації матимуть стратегічні комунікації, що створюють скелетну систему нових та оновлюваних інформаційних і, відповідно, соціальних систем сучасного суспільства.

Донедавна саме поняття лобізму в нашому суспільстві носило негативний відтінок, а сьогодні лобізм став невід'ємною складовою сучасного політичного технократизму. Саме явище лобізму прийшло до нас із американської державно-політичної культури XIX ст. Зокрема, В. Согрін зазначає, що роль груп інтересів у

американській політиці протягом останньої третини двадцятого століття зростає. На відміну від електорату, який реалізує свої політичні права лише під час виборів, групи інтересів беруть участь в політичному процесі безперервно, тим більше, використовуючи інформаційно-комунікативні ресурси. Таким чином, лобізм можна розглядати, на думку дослідника О. Шестакової, як вид політичної комунікації — інформаційний лобізм [10, с. 99].

Новітні комунікативні процеси, завдяки їх пріоритету в усіх видах діяльності, спричинили кардинальні зміни в ціннісно-комунікативних орієнтаціях людей сучасної цивілізації: "Інформація, знання в постіндустріальному суспільстві, форми і темпи їх творення та передачі стають основними чинниками випуску нової продукції, підтримання її конкурентноспроможності та виводу країни на орбіту інноваційного розвитку не лише в економічній, технологічній, а й в соціальній, етнокультурній, духовній та інших соціогуманітарних сферах" [9, с. 172].

Тому найбільш прогресивною формою взаємодії або протидії лобістів став інтернет-простір, де виникають і поширюються різноманітні ідеї різного ступеня складності, створюються віртуальні образи, які стають основою для розширення або навпаки для обмеження, у сприйманні реальної державно-політичної дійсності. Символічною формою просування своїх інтересів лобістами стали політичні інтернет-меми. У всесвітній мережі меми стали елементами, з якими легше зрозуміти картину світу. Ми сприймаємо їх як смішні картинки з влучними написами, цитатами чи гаслами, які вірусно поширюються в інтернеті та є чимось на зразок осучасненої версії народної творчості. Коли люди починають ідентифікувати один одного за допомогою мемів-ярликів, їх спілкування найчастіше втрачає не тільки раціональну, але й гуманістичну складову. Опонент позбавляється людських якостей, перетворюючись на втілення образу "ворога" і "супротивника".

Відбиваючи в мемах ситуацію соціального й національного роз'єднання, яка, безперечно, дуже часто травмує психіку, сили супротивників направляють деструктивну енергію в сферу віртуальної боротьби образів і символів. Протистояння з поля реальної битви переноситься у віртуальний простір, захоплюючи все нові й нові ресурси як електронні, так і людські. Здавалося б, символічне протистояння не може супроводжуватися реальними жертвами, тому його значимість не можна порівнювати зі збройним протистоянням. Проте наслідком символічних баталій є цілком реальне зростання міжнаціональної ненависті, ескалація взаємної агресії та загроза національній безпеці, загалом.

Особливого значення набули меми у період гібридної інформаційної війни Росії проти України. Початковим етапом інформаційної складової гібридної війни Російської федерації проти України можна вважати 2007—2008 рр., коли РФ активно закріплювала в українському інформаційному просторі теми і меседжі, що мали підготувати цільову аудиторію до подальшої збройної агресії, стимулювати перехід на сторону супротивника під час активної фази протистояння. Активна фаза інформаційної війни розпочалась восени

2013 року напередодні Вільнюського саміту, де планувався підписання Угоди про асоціацію Україна-ЄС.

Слід зазначити, що донедавна Україна була абсолютно незахищеною від російської медіа-агресії:

- Росія мала абсолютну перевагу в інформаційно-мистецтві України і в системі електронних та друкованих ЗМІ, і в книжковому видавництві;

- критичним фактором була наявність "п'ятої колони" в системі українських ЗМІ, в органах влади, громадських об'єднаннях і політичних партіях;

- в інформаційній експансії РФ активно використовувала проросійські настрої значної частини населення східних регіонів України;

- сприятливими умовами для медіа-агресії є відсутність мовних бар'єрів, ментальна схожість громадян обох країн, спільне історичне минуле, певна близькість національних культур, величезна система родинних контактів тощо [2, с. 14].

Тому у період, коли Україна є об'єктом зовнішньої інформаційної агресії, особливої ролі набувають стратегічні комунікації, які мають забезпечувати також необхідний ресурс потужності для задоволення потреб ефективного відсічі інформаційному агресору в інформації оборонного та контрпропагандистського характеру. Тому якість функціонування стратегічних комунікацій в значній мірі залежить від донесення користувачам змісту скоординованої державної політики, загальнонаціональних духовно-ціннісних орієнтирів, необхідного обсягу інформації для ефективного суспільного розвитку. Важливого значення стратегічні комунікації набувають у зв'язку з проведенням в Україні реформ, пов'язаних із делегуванням частини економічних повноважень у регіони. Активізація інформаційного впливу стратегічних комунікацій на цей процес має сприяти нейтралізації негативних впливів децентралізації. Звичайно, мова водночас має йти про забезпечення якісного контенту для їх наповнення, підготовленого офіційними інформаційними структурами. Однак під час вирішення масштабних завдань загально-суспільної ваги і особливо в умовах інформаційної війни, навіть підготовка якісної інформації з такої системи джерел не може ефективно забезпечити виконання функції інформаційної підтримки державницької діяльності без підтримки громадських структур і правового регулювання. Так, маються на увазі не лише спеціальні урядові та кризові комунікації, передбачені Доктриною інформаційної безпеки України, а також вся система традиційно існуючих у суспільстві комунікацій та тих, що створюються разом із вдосконаленням соціальної структури суспільства, у зв'язку із розвитком електронних інформаційних технологій. Процес підключення всієї цієї системи інформаційних комунікацій до стратегічних має забезпечувати донесення найважливішої суспільнозначимої інформації всім адресатам комунікацій у мирний час.

Формування вітчизняних засобів протистояння в інформаційній війні передбачає і масштабні зміни інституційного характеру та правил гри в інформаційній сфері, що позначилось на створенні органами державної влади структур, покликаних відстоювати проукраїнські позиції, шляхом надання об'єктивної інформації про події в Україні, протидії негативним інформаційним

впливам на українських громадян і дискредитації міжнародного іміджу держави. До таких, зокрема, можна віднести: Об'єднаний інформаційно-аналітичний центр "Єдина Країна", Інформаційно-аналітичний центр Ради національної безпеки і оборони України, Український кризовий медіа-центр та ін. У Топ-10 організацій, які є найефективнішими в інформвійні з РФ, увійшли також громадські організації: центр "Миротворець", "Стоп-Фейк", "Інформнапалм", "Інформаційний спротив", НАЦ "Українські студії стратегічних досліджень", ГО "Вільні Люди", Міжнародний інформаційний консорціум "Бастіон", Український інститут майбутнього та Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. У кожній організації різні методи протидії: створення інформаційних ресурсів, масові заходи, проведення інформаційних кампаній, тренінгів та ін. [4, с. 31].

Тому вкрай важливим, на протидію російській інформаційній агресії, стало схвалення в Україні Доктрини інформаційної безпеки, створення Міністерства інформаційної політики, початок діяльності Мультимедійної платформи іномовлення України, у 2015—2016 рр. введення українською стороною пакетних санкцій проти російських ЗМІ, журналістів, діячів культури, видавництв тощо, призупинення українським урядом дії міжурядової угоди з РФ про співробітництво у сфері телебачення і радіомовлення, заборона протягом 2014—2016 рр. Національною радою з телерадіомовлення ретрансляції 78 російських телеканалів, відмова Державним агентством України з питань кіно у прокаті й трансляції понад 500 російських фільмів і серіалів [2, с. 15].

ВИСНОВКИ

Спираючись на вищесказане, особливої ваги у розумінні змісту та сутності нормативно-правового регулювання інформаційної безпеки набуває Доктрина інформаційної безпеки України. Зрештою, сама Доктрина інформаційної безпеки України дає відповідь стосовно вирішення проблеми належності правової системної спільності, якою є право інформаційної безпеки, щодо системи національної безпеки. Проте такий висновок не знімає жодним чином питання щодо внутрішніх зв'язків права інформаційної безпеки з інформаційним правом. Слушними є зауваження О.Г. Яреми та С.С. Єсімова про те, що в основі формування структурного утворення в системі права, спрямованого на забезпечення правового захисту інтересів суб'єктів інформаційної сфери, об'єктивні чинники, зокрема, відокремлення предмета правового регулювання — відносин, пов'язаних із забезпеченням захищеності найбільш значущих інтересів особистості, суспільства та держави в інформаційній сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз, які є різновидом інформаційних правовідносин, що виникають у процесі діяльності щодо забезпечення інформаційної безпеки [1, с. 12].

Таким чином, від простих користувачів до відомих політиків, — кожен повинен нести відповідальність за вплив і маніпулювання масовою свідомістю за допомогою інформаційно-комунікативних ресурсів. Підсумовуючи, слід зазначити, що можливості, які надаються політичними комунікаціями для подолання кризи достатньо широкі, але їхнє інструментальне використання обмежується позицією влади та власників ЗМІ в

медіа-просторі. Адже комунікація — це інформаційна діяльність у нечіткому інформаційному середовищі. Отже, реальність не одна, а їх багато, оскільки більшу частину інформації людина отримує з інформаційного середовища, що й змінює дійсність. Адже досить часто "людське суспільство вирішує ті чи інші проблеми, змінюючи інформаційне середовище, що в свою чергу призводить до змін в середовищі реальному" [9, с. 172]. Саме це може стати основним підґрунтям антикризової інформаційної стратегії, яка б розширила поле вибору інформації для всіх зацікавлених осіб — від держави, представників бізнесової еліти і аж до громади.

Література:

1. Богуцький П.П. Право інформаційної безпеки у системі права національної безпеки України. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 4 квітня 2019 р.). [Електронне видання]. Київ: Нац. акад. СБУ, 2019. С. 11—13.
2. Бондаренко І.Д. Інформаційна складова гібридної війни РФ проти України. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 4 квітня 2019 р.). [Електронне видання]. Київ: Нац. акад. СБУ, 2019. С. 13—15.
3. Варення Н.М. Ідеологічне підґрунтя стратегічних комунікацій як форма протидії інформаційної агресії. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 4 квітня 2019 р.). [Електронне видання]. Київ: Нац. акад. СБУ, 2019. С. 18—20.
4. Горовий В.М. Громадське інфотворення у підвищенні ефективності функціонування стратегічних комунікацій України. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 4 квітня 2019 р.). [Електронне видання]. Київ: Нац. акад. СБУ, 2019. С. 29—31.
5. Зущик Ю. Лоббизм в Україні. URL: <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/lobbizm-v-ukraine-chastina-ihttp://www.twirpx.com/file/853273/> (дата звернення 2014 р.).
6. Лопата М. Лобіювання: світова практика та українські. URL: <http://postua.info/lopata.htm>. (дата звернення 2017 р.).
7. Нестерович В.Ф. Основні підходи до визначення поняття "лобіювання". URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc-Gum/Vlduvs/2010_1/10_1_1_6.pdf (дата звернення 2010 р.).
8. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. Москва: СмарТБук, 2009. 651 с.
9. Терещук В.І. Трансформація домену влади держави під впливом ІКТ. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах "Грані". 2010. № 6 (74). С. 170—174.
10. Шестакова О. Информационный лоббизм как особый тип коммуникативных связей. Власть. 2008. № 11. С. 98—101.
11. Joos K. Lobbying in the new Europe. Mode of access. URL: http://www.wiley-vch.de/books/sample/3527505970_c01.pdf (дата звернення 2016 р.).
12. Zetter L. Lobbying: The Art of Political Persuasion. Mode of access. URL: <http://www.lobbying.ru/Doku->

ments/Lobbying%20The%20Art%20of%20Political%20Persuasion.pdf (дата звернення 2014 р.).

References:

1. Bohutskyi, P.P. (2019), "Information security law in the system of national security law of Ukraine", Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy: zb. tez nauk. dop. nauk.-prakt. konf. [Actual Problems of State Information Security Management: Coll. of theses of sciences. reports of scientific-pract. conf.], Nats. akad. SBU, Kyiv, Ukraine, 4 april, pp. 11—13.
2. Bondarenko, I.D. (2019), "Information component of Russia's hybrid war against Ukraine", Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy: zb. tez nauk. dop. nauk.-prakt. konf. [Actual Problems of State Information Security Management: Coll. of theses of sciences. reports of scientific-pract. conf.], Nats. akad. SBU, Kyiv, Ukraine, 4 april, pp. 13—15.
3. Varenia, N.M. (2019), "Ideological basis of strategic communications as a form of counteracting information aggression", Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy: zb. tez nauk. dop. nauk.-prakt. konf. [Actual Problems of State Information Security Management: Coll. of theses of sciences. reports of scientific-pract. Conf.], Nats. akad. SBU, Kyiv, Ukraine, 4 april, pp. 18—20.
4. Horovyi, V.M. (2019), "Public information in improving the effectiveness of strategic communications of Ukraine", Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy: zb. tez nauk. dop. nauk.-prakt. konf. [Actual Problems of State Information Security Management: Coll. of theses of sciences. reports of scientific-pract. conf.], Nats. akad. SBU, Kyiv, Ukraine, 4 april, pp. 29—31.
5. Zuschik, Yu. (2014), "Lobbyism in Ukraine", available at: <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/lobbizm-v-ukraine-chastina-ihttp://www.twirpx.com/file/853273/> (Accessed 15 Jan 2020).
6. Lopata, M. (2017), "Lobbying: world practice and Ukrainian realities", available at: <http://postua.info/lopata.htm> (Accessed 15 Jan 2020).
7. Nesterovych, V.F. (2010), "Basic approaches to the definition of "lobbying", available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc-Gum/Vlduvs/2010_1/10_1_1_6.pdf (Accessed 15 Jan 2020).
8. Pocheptsov, G. G. (2009), Teoriya kommunikatsii [Communication theory], SmartBuk, Moscow, Russia.
9. Tereschuk, V.I. (2010), "Transformation of the domain of state power under the influence of ICT", Naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanah "Hrani", vol. 6 (74), pp. 170—174.
10. Shestakova, O. (2008), "Information lobbyism as a special type of communication", Vlast, vol. 11, pp. 98—101.
11. Joos, K. (2016), "Lobbying in the new Europe", available at: http://www.wiley-vch.de/books/sample/3527505970_c01.pdf (Accessed 15 Jan 2020).
12. Zetter, L. (2014), "Lobbying: The Art of Political Persuasion", available at: <http://www.lobbying.ru/Dokuments/Lobbying%20The%20Art%20of%20Political%20Persuasion.pdf> (Accessed 15 Jan 2020).

Стаття надійшла до редакції 06.02.2020 р.